

دايالۆگى مەنامە و باسەكانى ئاسايشى جيهان؛ لە چەكەوہ بۆ وزە

17-11-2022

نووسەرەكان

مەحمود بابان

كورتە: رۆژانى 18 بۆ 20ى تشرىنى دووہم 2022 دايالۆگى مەنامە لە بەحرەين بەرپۆەدەچىت. ئەوہى جىگەى سەرنجە، لەوانەيە ئەمسال فۆكووسى دايالۆگەكە زياتر بچىتە سەر ئاسايشى وزە، لەكانىكدا دامەزراوہى نيودەولتەتى بۆ ليكۆلينيەوہى ستراتيجى ISS، كە سالانە دايالۆگەكە بەرپۆەدەبات زياتر كار لەسەر بوارى ئاسايشى و سەربازى دەكەن.

رۇۋانى 18 بۇ 20 تى شىرىنى دووم 2022 دايالۇكى مەنامە لە بەحرەين بەرپوئەدەچىت. ئەوئى جىگەي سەرنجە، لەوانەبە ئەمسال فۇكووسى دايالۇگەكە زياتر بچىتە سەر ئاسايشى وزە، لەكاتىكدا دامەزراوئى نيوئەولەتى بۇ لىكۇئىنەوئى ستراتىژى ISS، كە سالانە دايالۇگەكە بەرپوئەدەبات زياتر كار لەسەر بوارى ئاسايشى و سەربازى دەكەن.

ناونيشانى 18 مين خولى دايالۇكى مەنامە "ياسا و پىشپرکىكان لە رۇژھەلتى نيوئەراست"ە، بەلام بەپى راگەبانراوى رىكخەرەكانى، ئەم خولەي ئىستا بە گوتارى **ئورسولا فۇندەرلەين، سەرۇكى كۇمىسئونى بەكتى ئوروپا** دەستپىدەكات و ھەموو چاوەکانىش لەسەر ئەو، چونكە تاوئەكو دىت لە مانگە ساردەكانى سال نىكتر دەبىنەوئە و، پرسى ئاسايشى وزە و دابىنكردى بۇ ولاتانى بەكتىبەكە لە ئەولەوبەتبانە، ئەمە سەرەراي ئالىنگارىبەكانى ھەك بەردەوامى جەنگى روسيا و ئۇكرائىنا، ئاسايشى خۇراك و گورانكارىبەكانى كەشووھەوا كە ئىستا تەوئەرى سەرەكى دىدار و كۇبەند و كۇبوونەوئەكانى.

لیرەدا، بەپىچەوانەي خولەكانى پىشوو، ئەمجارە پرسى ئاسايشى وزە و رۇلى ولاتانى رۇژھەلتى نيوئەراست بەتايبەتیش ولاتانى كەنداو لە دووبارە دابىنكردىن يان بەشداربوون لە زنجىرەي دابىنكردى ئاسايشى وزەي بەكتى ئوروپا پرسىكى جىدبە. ھەرچەندە لەماوئەكانى رابردودا سعووبە و ئىمارات بەپىچەوانەي ئەو خواستەوئە جولانەوئە. ئىستا ئوروپا چاوى لەسەر ھەموو بۇرادەكان لە دەرەوئى روسيا كە بتوانى ئاسايشى وزەكەي بۇ زستانى ئەمسال و سالانى داھاتوو دابىن بكات لەكاتىكدا ئوروپا ھىشتا نەيتوانىوئە برى پىداويستى خۇي لە دەرەوئى روسيا دابىنكات، ھەرچەندە بەھاكەي زياتریش بىت.

لەماوئى 10 مانگى ئەمسالدا، ئەوئى جىگەي سەرنجە لە بازارى وزە، بەتايبەتیش ئوروپا كەمبوونەوئى ھاوردەكردى گازە لە روسيا، و دوو ھىندەبوونى ھاوردەكردى گازى شلى ئەمريكا، كە ئەمەش بەماناي ئەو نەخشە نوئىيەي وزە دىت كە چاوەرپواندەكرىت لەم يەك بۇ دوو سالنى داھاتوودا وئىناي خۇي بكات، سەرەراي بەكلابوونەوئە يان نەبوونەوئى جەنگى روسيا و ئۇكرائىنا.

بەردەوامى سزاكان بۇ سەر روسيا و سپى بوونى زياترى جىھان واىكرىد، لە رۇۋانى رابردودا، كاتىك 27 مەمىن لووتكەي نەتەوئە يەكگرتووئەكان لەبارەي گۇرانى كەشووھەوا لە شەرم شىخ بەرپوئەبچىت، لەجىاتى نىت زىرۇ و گورانكارىبەكانى كەشووھەوا، باسەكان زياترلەسەر چۇنىتەي دابىنكردى ئاسايشى وزە بۇ جىھان بىت، بەتايبەتیش بۇ ئوروپا.

ئىستا پرسى ئاسايشى وزە تەنيا پەيوئەست نىيە بە زامنبوونى خواست و خستنەروو ياخود ھاوسەنگى نرەكان لە بازارى وزەدا، بەلكوو پىويستى بە ئاسايشى زنجىرەي دابىنكردى، وەبەرھىنان لە جۇرەكانى وزە (وزە باوئەكان و وزە نوئىبووئەكان)، دابىنكردى ئاسايشى گواستەوئەي وزە، بنىاتنانى ھىلى نوئ، دارشتنەوئەي بەرژەوئەندىبەكان و درووستبوونى ھاوپەيمانى نوئ لەنئوان بەرھەمھىنەر و بەكاربەر بۇ دەيان سالى دىكەدايە، ھەربۇيەش لەم راپۇرتەدا فۇكووسى زياتر دەخەبە سەر ھۇكارەكانى تىكچوونى بازار و ئاسايشى وزە لە جىھاندا.

ھۇكارەكانى تىكچوونى بازارى وزە و پىشخستنى ئاسايشى وزە

بازارى وزەي جىھان، بەتايبەتیش **بازارى نەوت** ئىستا بەدەست كۇمەلىك ھۇكارى سەرەكىبەوئە دەنالىنىت، لە سەروو ھەمووبانەوئە كارەساتى سرووشتى، رووداوە تەكنىكىبەكان، تەنگزەي جىو-سىياسى، و پاشەكشەي ئابوورى جىھان، بەلام سەرەراي ھەموو ئەمانە چاوەرپواندەكرىت نەوت ھەك يەككە لە پىكھاتە سەرەكىبەكانى خواستى وزەي جىھانى بۇ سالانى داھاتووش بىمىنىتەوئە، بەتايبەتیش بەھۇي كەرتى گواستەوئە. ئالىرەوئەي ولاتانى نيو رىكخراوى ئۇپىك ھەولەكانىان بۇ بەرزكردەوئەي ئاساتى بەرھەمھىنان و داواكردىن لە وەبەرھىنان لەم پىشەسازىبەدا بەرزدەكەنەوئە، بەپىچەوانەوئە ولاتان و دامەزراوئەكانى ھاوپەيمانى ئازانسى وزەي جىھان داواي دووركەوتنەوئە لە وزە باوئەكان و وەبەرھىنان لە وزە نوئىبووئەكان دەكەن.

لەلایەكى دىكەوئە، لەرووى مىژووبەوئە بازارەكانى **گازى سرووشتى** دابەشبوون بۇ بازارە ھەرئىمىبەكان، واتە سەرچاوەكانى دابىنكردىن لەنئوخۇي ناوچە ھەرئىمەكاندا لەرنگەي بۇرىبەوئە بە بەكاربەرەوئە بەسترابوونەوئە. گازى شلكرارە LPG ھەك بۇرادەيەك بۇ كاتى پىويست دەبىنرا، بەلام وادىارە وئىنەكە تەواو پىچەوانەوئە بووئەتەوئە، بەشئوئەيەك چىدى بازارەكانى گازى سرووشتى لەنئوان دراوسن و ھەرئىمەكان نامىنىت، بەلكوو بازارىكى تەواو جىاواز و جىھانى دىتە ئاراو، ھەكوو ئەوئى ئىستا روودەدات و دەبىنن.

لیرەدا و بەكورتى ئامازە بەسنى ھۇكارى بنەپەتى لە ھۇكارەكانى تىكچوونى بازارى وزە و پىشخستنى ئاسايشى وزە دەكەينەوئە، تىشك دەخەينەسەر ئەو گورانكارىبانەي كە بەم ھۇبەوئە دىتە ئاراو لە بازارى وزەدا.

1. دابىنکردنى پىۋىستى ئىستا نەوھەكو داھاتوو

رۇۋانى رابردوو، 27 مەمىن لووتكەي نەتەوھە يەككەرتوھەكان لەبارەي گۇرپنى كەشۇھەوا لە شەرم شىخ بە بەشدارىي سەرۋكى وئالتان، پىسپۇران و بىرپارەدەستان بەرپوھەچوو، كە تەنیا ماوھى 12 مانگ بەسەر 26 مەمىن لووتكەدا تىنەپەرپوھە كەوا [ياسەكان لە گواستەنەوھە بۇ وزەيەكى خاوين و چۆنەتى رىگىردن](#) لە گۇرپانكارىيەكانى كەشۇھەوا و دابىنکردنى سەرچاوەي دارايى بۇ وئالتانى ھەزار بۇ رووبەروبوونەوھى گۇرپنى كەشۇھەوا، بۇ باس لەسەر چۆنەتى دابىنکردنى ئاسايشى وزەي جىھان و كۆنترۆلكردنى نرخی نەوت و گاز، و گۇرپنى ھىلەكانى گواستەنەوھى وزە لەنيوان بەرھەمھىنەر و بەكاربەرى وزەدا گۇرپا. ئالپەرەوھە بەروونى دەرەدەكەوئىت كەوا ئىستا گەرمكردنەوھە و رەقنەبوونەوھى خەلكى لەم زستانەدا زۇر گىرنگىرە بۇ وئالتانى بەكارھىنەرى وزە، بەتايبەتەش ئەوروپا، لە رىگىركردن لە روودانى كارەسات بەھۆي گۇرپنى كەشۇھەوا لە سالتانى داھاتوو، چونكە دابىنکردن و پىركردنەوھى پىداوئىستى ئىستا زۇر گىرنگىرە لە سبەي!

ھەرۋەھا، لە 2020 ھە زۆرەي كۆمپانىياكان ئاسۆي خۇيان بۇ كەمكردنەوھى وەبەرھىنان لە وزە باوھەكان و ھەنگاۋەكانى وەبەرھىنان لە وزە نوپوۋوھەكان دەخستەرۋو، بەلام ئىستا ھەك [بەرپوھەرى گىشتى بى پى](#) دەلەيت " پىۋىستە دارپزەرانى سىياسەت فۇكووس بخەنە سەر پەرەپىدانى پلانەكان بۇ پاراستنى ئاسايشى وزە و تواناي دابىنکردن، ھەرۋەھا كەمكردنەوھى دەرپەراندى گازە زىانبەخشەكان"، كە ئەمەش ناماژەيەكى روونە لە گۇرپنى سىياسەتى وزەدا نەوھەكو تەنیا بۇ كۆمەتەكان، بەلكوو بۇ كۆمپانىيا گەورەكانى بواری وزە، ھەرۋەھا، [قازانچى ئەمسالى كۆمپانىياكانى نەوت](#) و گاز بەشپوھەكە كەوا بە تەنیا ھەوت گەورە كۆمپانىياكەي جىھان لە ماوھى نۇ مانگى رابردوودا بەھۆي بەرزى نرخەكانەوھە قازانچان گەپشتوۋەتە سەرۋو 173 مىليار دۇلار، كە بەتەنیا ئىكسۇن مۇبىل 70 مىليار، بى پى 20 مىليار و شىل و تۇتال 59 مىليار دۇلار بووھە.

لەراستىدا، 31.4% [پىداوئىستى يان خواستى ئەوروپا](#) بۇ گازى سەرۋىشتى بۇ بەرھەمھىنانى كارەبا و خۇگەرمكردنەوھە و 24% بۇ مالتان، 22.6% بۇ پىشەسازى، 10.6% خەمەتگوزارى و 11.4 بۇ بەكارھىنانى دىكەيە، ئەمەش بەروونى دەرپەخات نىزىكەي 50% يان نيوھە زىاترى پەيوەستە بە مرۇقەوھە و ناتوانرەيت دوابخرەيت ياخود دابىنکردنەكەي گەرەنتى نەكرەيت.

2. وەبەرھىنان لە كەرتى وزە (نەوت و گاز و وزە نوپوۋوھەكان)

رۇۋانى بىلاو بوونەوھى كۇرۇنا و دابەزىنى نرخی نەوت بۇ ژىر سەر بىرپارەدەستانى كۆمپانىيا گەورەكانى ھەك ئىكسۇن مۇبىل، بى پى، شىفرۇن، تۇتال و تەننەت كۆمپانىيا نىشتەمىنەيەكانى ھەك ئارامكو و كۆمپانىيا نىشتەمىنەيە نەوتى دوبەي، كۆمپانىيا نىشتەمىنەيە نەوتى چىن و... تاد، خەرجىيەكان و وەبەرھىنانىان لە كەرتى وزە باوھەكان كەمكردەوھە، چونكە ئەو رۇۋانە جگە لە دابەزىنى نرخەكان تەوژمى كارەكان بەرەو نىت زىرۇ و پاراستنى ھەسارەكەمان و دووركەوتنەوھە لە بەكارھىنانى نەوت و گاز، وەبەرھىنان لە وزە نوپوۋوھەكان بوو، ھەر ئەوھەش واىكرد كۆمپانىياكان خەرجىيەكانىان بگۇرپن وەبەرھىنان لە وزە نوپوۋوھەكان بكن، كە بە گوتەي [بەرپوھەرى گىشتى ئارامكو](#) "لە ماوھى نيوان 2014 بۇ 2021 وەبەرھىنان لە نەوت و گاز بەرپزەي نيوھە كەمىكردوۋە، ئەوھەشى لەسالى رابردوۋە زىادىكردوۋە زۇر كەمە و زۇر دەرەنگە بۇ ماوھەيەكى كورتخايەن."

ھەرىۋەيش ھەندىك لە شارەزاپان، قەيرانى وزەي ئىستا چەندەي بە جەنگى رووسيا و ئۇكرائىنا دەبەستەنەوھە، ئەوھەندەش بە دابەزىنى ئاستى وەبەرھىنان لەم سىكتەرەدا دەبەستەنەوھە. لەم مانگەدا ئازانسى ئىودەولەتى وزە "[ئاسۆي وزەي جىھان 2022](#)"ى بىلاوكردەوھە و ناماژەي بەوھەكردوۋە " زىادبوونىكى زۇر لە وەبەرھىنانى وزە گىرنگە بۇ كەمكردنەوھى مەترسىيەكانى بەرزى نرخ و ناچىگىرى لە داھاتوو، ھەرۋەھا بۇ پابەندبوون بە نىت زىرۇ تاوھەكو 2050". بەھەمان شپوھەش [رىكخراوى وئالتانى ھەناردەكارى نەوت](#) ئۆپىكىش "ئاسۆي نەوتى جىھان 2040" بىلاوكردەوھە، داواي لە وەبەرھىنەران كىرد كەوا 12.1 ترىلۇن دۇلار بۇ وەبەرھىنان لە نەوت بكن بۇ دابىنکردنى ئاسايشى وزەي جىھان و پىركردنەوھى خواست لە ماوھى دوو دەيە داھاتوو بەپىي ئەو پىشەبىنەي بۇ خواستى سوتەمەنى تاوھەكو ناوھەراستى ئەم سەدەيە ھەيە، كە ئەمەش 300 مىليار دۇلارى لە سالى رابردوۋە زىاترە."

3. خالى وەرچەرخانى پەيوەندىيەكان لەرووي دابىنکردنى ئاسايشى وزەوھە

دەرپشتەنەوھى پەيوەندىيەكان لەرووي وزەوھە بەشپوھەكە كەوا دەتوانىن بلىين ئەوروپا بۇ دابىنکردنى ئاسايشى وزەكەي روو لە ئەمىرىكا و پىشت لە رووسيا دەكات. ماوھى سالتانىكى زۇرە وئالتانى يەكئىتى ئەوروپا سەرچاۋەيەكى وزەي ھەرزان و بەردەوام بەكاردەھىن،

ھەربۆيەش لەماوەکانی رابردوودا رووسیا ھێلیکی نوێ بەھەمان ناوی ھێلی پێشووی نۆرد ستريم راکیشا، کە تەنیا کردنەوھێ قوفلەکە مابوو، بەلام ھێرشى رووسیا بۆ سەر ئۆکراینا ھەموو خەرجییەکانی بىر کۆمپانیا رووسىيەکە (کە ھى دەولەتە) بردەوھ و بگرە ئیستا باس لە گرتنەوھى قوفلەکانى بۆرییە کۆنەکە و رێگەکانى دیکەى ھەناردەکردنى گازی سرووشتى دەکات.

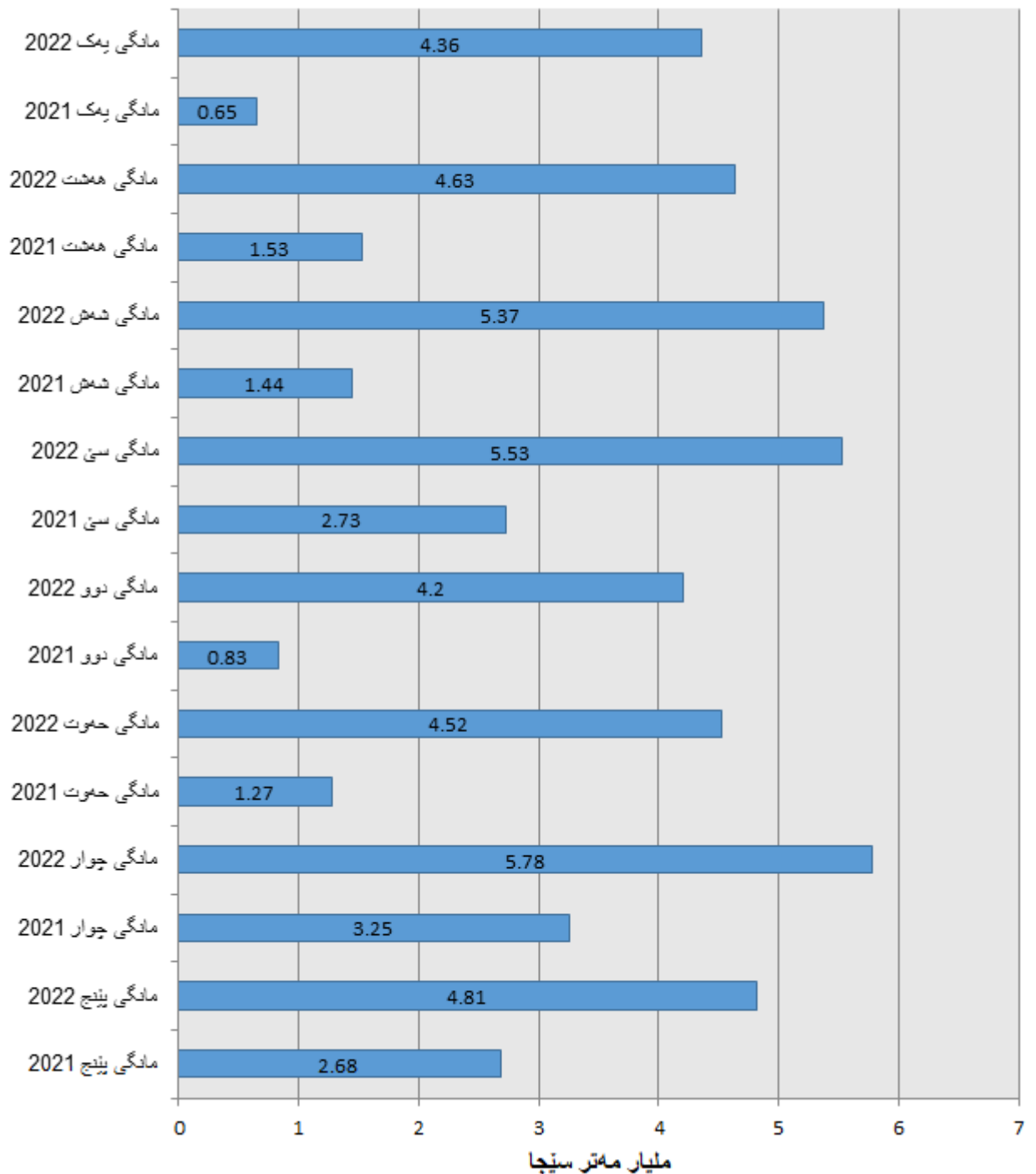
بەپێى [داتاگانى بى بى](#) نزیكەى 65% وزەى ئەورووپا لە نەوت و گازەوھ دەیت، کە پێش جەنگى ئۆکراینا و رووسیا [بەنزیكەى 40%](#) لە لایەن رووسیاوھ دابیندەکرا، بەلام ئیستا پشیت بەستن بەرووسیا کەمبووھتەوھ بەشێوھەیک لە مانگی ئۆکتۆبەرى 2022دا تەنیا 17.2% لێرەووسیاوھ دابینکراوھ.

رۆژى 3ى تشرینی 2022، [لێژنەى ھاوبەشى ئەمریکا و بەکنتى ئەورووپا بۆ ئاسایشى](#) وزە رايگەیاندا کەوا بۆ جێبەجێکردنى رێککەوتنى ئادارى ئەمسال لەنیوان جو بایدن و ئورسولا فۆندەرلاین کۆبوونەتەوھ، کە ئامانج لەرێککەوتنەکە یارمەتیدانى یەکێتى ئەورووپا بە فرەچەشنکردنى سەرچاوەى دابینکردنى گازی سرووشتى، و بەپێى رێککەوتنەکە ئەمریکا بپرى 15 ملیار مەتر سىجا گازی شلى زیاتر لە 2022دا بە بەراورد بە 2021 ھەناردەى ئەورووپا دەکات، بەلام لە ئەمسالدا و تەنیا لەماوەى نیوان کانوونى دووھى 2022 بۆ تشرینی یەکەمى 2022 ئەمریکا بپرى 48 ملیار مەتر سىجا گازی شلى ھەناردەى ئەورووپا کردووھ وەکو لە گرافیکى یەکەمدا ھاتوھ.

واتە بپرى 26 ملیار مەتر سىجا زیاتر بووھ لە تەواوى سالى 2021، کەبەپێى لێژنەى ھاوبەشى نیوان ھەردوولاش چاوەرواندەکریت لە 2023دا بپرى زیادەى ھەناردەکراو بە بەراورد بە 2021 بگاتە سەروو 50 ملیار مەتر سىجا گازی شلکراو. لەسەروو ھەموو ئەمانەشەوھ لێژنەى ھاوبەشى ھەردوو باسیان لەوھکردووھ کە چۆن ھیزی سەربازى بەشداریی پڤ بکەن لە دەستبەرکردنى ئاسایشى زنجیرەى دابینکردن و پڤ کردنەوھى ئەمبارەکان لە 2023دا بەشێوھەیک کە نرخەکان رەنگدانەوھى بڤچینەى ئابوورى و پالنانى ھاوبەشى ھەردوولا بۆ سەقامگیری بازاری وزە بپت.

ھەرۆھ، چاوەرواندەکریت ھەناردەى گازی شلکراوھى ئەمریکا لە 2023دا بگاتە سەروو 70 ملیار مەتر سىجا، کە 50 ملیار مەتر سىجا زیاترە لەو بپرى لە 2021دا ئەورووپا ھاوردەى کردووھ کە تەنیا 22.34 ملیار مەتر سىجا بووھ.

گرافیک 1: ھەناردەى گازی شلکراوى ئەمریکا بۆ ئەورووپا لە ھەشت مانگی یەکەمى 2021 و 2022دا

كۆتايى

جەنگى رووسيا و ئۇكرائنا ئاماژە بەكى روونى بۇ وڵاتانى بەرھەمھەنەر و بەكاربەر لەھەموو رووھەكانەوہ خستەروو، بەتايبەتیش لەرووى وزەوہ دەريش كەوت كەوا تاكە زامنى سەرچاوەى دابىنكردى پىداويستى پىويستە لەنيوخۇوہ بىت. پشت بەستن بە سەرچاوەى دەرەكى تووشى رەوشىكت دەكات كە پىشيبىنى ناكريت، بەلام لىرەدا پرسيارە گەرەكە ئەوہە ئايا دووركەوتنەوہ لە رووسيا و رووكردەنە ئەمريكا و ھاوپەيمانەكانى چ وانەبەكمەن پىدەلەيت لە زامنكردى ئاسايشى وزە، بازارى وزە و دارشتنەوہى پەيوەندىيەكان، چونكە بەنيسبەت ئەورووپاوە تەنيا رىپەوہى گواستەوہ دەگوريت نەوہكو سەرچاوەى دابىنكردى، وەكو ئەوہى ئىستا دەبىنريت.

ھەرەوہا، دەرەكەوت تاكە سەرچاوەى دابىنكردى ئاسايشى پىداويستى نيوخۇ ئەوا بەرھەمھەنەنە لەنيوخۇ نەوہكو پشت بەستن بەسەرچاوەى دەرەكى، بەلام لەوانەبە ئەمە تەنيا لەرووى جۆرى ھاوپەيمان و ھەبوونى پەيوەندىيەكانەوہ راست بىت، چونكە تىكچوونى پەيوەندىيەكانى رووسيا و يەكيتى ئەورووپا بەھۆى جەنگەوہ واىكرد ئەورووپا پشت لە رووسيا و روو لە ئەمريكا و ھاوپەيمانەكانى بكات. لەكۆتاييدا، دارشتنەوہى پەيوەندىيەكانى بوارى وزە و ئاسايشى وزە تەنيا پەيوەست نىيە بە وڵاتانى بەكاربەر و بەرھەمھەنەر، بەلكوو

كۆمپانیا گەورەكان و بازىرگانهكان و تۆپە جياوازهكانى بەرزەوهەندى رۆلىيان خۇيان تىدا دەبينىن، وهكو چۆن [7 خوشكهكهى بوارى وزه](#) (ئىكسۆن، شىفرۆن، شىل، بى پى، تىكسكو، گولف و موبىل) نىزىكهى يەك سەدە رۆلى خۇيان لە دارشتنى سىياسەتى وزه لەرووى مافى گەران، بەرھەمھىنان، ھەناردەکردن و تەنانت بەكارھىنانىشەوه گرتە دەست، بۆيە لەوانەيە كاراكتەرە كۆنەكانى وهك ئەم ھوت خوشكه بەھۆى ھەبوونى دارايى، تەكنەلۆژيا و تواناي مەروپپەوه، بەلام بە نىشتمانى كردنى كۆمپانیا نەوتىيەكان لە نيوەى ئەم سەدەيەوه دەرفەتى دەرکەوتنى ھوت خوشكى نوئ رەخساند كە كۆنترۆلى يەك لەسەر سى يەدەگ و بەرھەمھىنانى نەوت و گاز لە جىھان كەردووه وهك كۆمپانیا نىشتمانىيەكانى (ئارامكو، گازپروم، كۆمپانیاى نەوتى نىشتمانى چىن، كۆمپانیاى نەوتى نىشتمانى ئىران، پىترۆلۇس فەنزويلا، پىتروبارس برازىلى و پىترۆناسى مالىزى). ھەربۆيەش باسەكانى گورانكارىيەكانى پشت دارشتنەوهى نەخشەى وزه لە جىھان ئاسان نابىت، چونكە كاراكتەرى نوئ و بەرزەوهەندى نوئ دەرکەوتووہ كە دەيانەوئ رۆل و دەستكەوتيان لە دووبارە وئىناكردنەوهى نەخشەى وزەى جىھان چ وزە باوہكان يان وزە نوئبووہكان بىت.